

се обърне изследователят на Паисиевото дело, към кое от тях да се насочи масовият читател? Очевидна е необходимостта от един научно установен или, както обикновено се нарича, критически текст на „История славеноболгарская“, който по възможност най-пълно да съответствува на творческите намерения на Паисий, на неговата последна авторска воля. Засега тази потребност се задоволява от изданието на Й. Иванов¹: то стои в основата и на научните изследвания, и на масовите издания. Придружено с едно ценно изследване, оформено с висока филологическа култура, то и днес, повече от петдесет години след излизането му, не е загубило своята стойност. Текстът е подготвен прецизно — при печатането строго е запазен не само езикът, но и правописът; мислите са разграничени посредством добавени в скоби точки, последвани от главни букви, а за прегледност са оформени в абзаци; на отделни места са направени съпоставки с други преписи — Първия Софрониев, Самоковския, Тошковичевия; под линия са означени неволните грешки в ръкописа, които при печатането са изправени по смисъл или като са взети пред вид другите преписи. Но все пак то си остава издание от типа на дипломатическите, издание на един ръкопис, а не на текста на произведението. Твърде съществен негов недостатък е немотивираното добавяне на липсващите части по Първия Софрониев препис (стр. 27—31, 69—70, 74—85). Обстоятелството, че той е най-стар и за него се знае, че е правен непосредствено по оригинала, все още не е достатъчно основание. Необходимо би било да се докаже, че този препис стои най-близо в текстово отношение до първообраза.

Известно е, че след завършването на работата над Зографския ръкопис в окончателния текст на произведението са внесени някои допълнителни изменения. Йордан Иванов убедително обоснова хипотезата, че преди да тръгне да разпространява своята история, Паисий е възложил на граматик-преписвач да препише начисто готовия вече текст.² В подкрепа на тази хипотеза е и един от новите документи, открити от Х. Поленакович — писмото на Теодор до някой архимандрит, където се съобщава за друго произведение на Паисий, което той дал за преписване на Теодор.³ Възможно е чрез анализ на общите различия на останалите преписи⁴ спрямо Зографския текст да се

¹ Й. Иванов, История славеноболгарская, собрана и нареждана Паисием неро-монахом в лето 1762, С., 1914, LXVI, 91 стр.

² Й. Иванов, История славеноболгарская, стр. XLVIII-L.

³ Х. Поленакович, цит. съч., стр. 177—178.

⁴ Според текстологическите проучвания, които съм извършил, досега известните преписи на „История славеноболгарская“ се разпределят в дванадесет редакции: Основна редакция, Софрониева редакция, Поп Пунчова редакция, Компилативна редакция на Паисий Рилски, Габровска компилативна редакция, Компилативна редакция на Тодор Пирдопски, Старозагорска редакция, Компилативна редакция на П. Р. Славейков, Свищовска редакция на Василия Станкович, Редакция на Хр. Павлович, Павлиянска редакция на дон Едуардо, Хилендарска редакция. Мотивировката на тази класификация, съставът и особеностите на отделните редакции ще бъдат предмет на специална работа. Засега е важно да се има пред вид, че в случая не е необходимо да се използват всички запазени преписи, а само принадлежащите към Основната редакция на произведението: Първият Софрониев препис (НБКМ № 368), Жеравненският препис (с неизвестно местонахождение); части от него обяснява Г. Раковски, Няколко речи о Асеню Первому, великому царю болгарскому и В. Априлов и изпратено на Ю. И. Венелин и сега се намира като приложение към Венелин на бившия Румянецки музей, № 1022; извадки от Жеравненския препис има и в архива на В. И. Григорович, който също се съхранява в Държавната библиотека „В. И. Ленин“, ф. 86, № 2.23; те са публикувани от Б. Ст. Ангелов, „История славеноболгарская“ и руската славянistica наука до Освобождението, сб. Славянска филология, т. IV, С., 1963, стр. 214—217), Самоковският препис (Църковен историко-археологически музей при Св. Синод, № 137), Никифоровият препис (Архив на БАН, № 1, 29), Лазаровият препис (НБКМ № 776), Цариградският препис (от него е известна само главата за българските светии, обнародвана в сп. Български църковен преглед, I, 1895, кн. 2, стр. 17—51; кн. 3, стр. 20—26), Тошковичевият

добие представа за облика на този общ посредник, който обикновено се нарича оригинал или чист екземпляр на „История славеноболгарская“. От характера на различията се вижда, че голяма част от тях не могат да имат авторски произход: някои са безсмислици, появили се в резултат на неправилно прочитане на текста в първообраза, други са произлезли от непознаване на смисъла, трети са направени по невнимание в процеса на преписването и т. н. За съзнателна авторска намеса може да се говори в редки случаи. Един от тях е допълнението за годините, през които е царувал Иван Асен II. В първообраза е оставено празно място, а във всички останали преписи се съобщава, че той е царувал петдесет години. По същия начин е попълнена и друга празнота в първообраза. На л. 10^a Паисий говори за силата на българите, основавайки се на Цезар Бароний: Таки били испрво болгари крепки и силни на бран(.) В прва часть Барониа на листе ...болгари страшни въсему миру малъ народъ но непобедимъ.¹ Във всички останали преписи на това място стои цифрата 567. Друг случай на несъмнена авторска намеса представя добавката в края на главата „Събраніе историческое ѿ народѣ болгарстемъ“. В първообраза последното изречение от тази глава е: Последи зели сръбие таѧ землаѧ грци и паки болгари ѿсобѣбили идо Шишмана. В останалите преписи: И тако били болгари на двое раздѣлени: въ Терново ц(а)рь називал се, а въ Вхрид краљь. Тако били на двое раздѣлени ѿт Смилица ц(а)ря до последнаго ц(а)ря Шишмана и краля Ввашина. Еще въ време Костантина ц(а)ря пришель сербски краљь Милотинъ и оузелъ паки таѧ земля ѿт грци, ѿт Шипъ до Серезъ, и паки били болгари раздѣлени.²

Намесата на Паисий в работата на преписвача не се изчерпва с посочените примери. В чистия екземпляр са били внесени твърде много съзнателни изменения. Трудно е с положителност да се определи кои от тях са направени от преписвача и кои са дело на самия Паисий, но все пак, струва ми се, един внимателен анализ би могъл да даде резултати в редица случаи. Въпросът е интересен и заслужава специално внимание във връзка с работата върху критическото издание на „История славеноболгарская“.

Една от задачите при подготовката на чистия екземпляр е била да се отстранят допуснатите в първообраза механически грешки. Това е направено твърде грижливо: кратки бо сѣдъ дни жѣтѣѧ нашего на земли: (3),³ в С₁ ЖСНЛТМ⁴ — сѣтъ; оукорототи (4), в С₁ ЖСНЛТМ — оукротити; читата (4), в С₁ ЖСНЛТМ — читати; предословіе (5), в С₁ ЖСНЛТМ — предисловіе; въмъ потребно (5), в С₁ ЖСНЛТМ — вамъ; грѣгъ (6), в С

препис (намира се в училище „Хр. Ботев“ в Калофер), Московския препис (Държавен исторически музей в Москва, сборка на Чертков, № 310) и преписът на Бодянски (непълнен: съдържа главите за светните, славянските учители и Последствието; намира се в Държавната библиотека „В. И. Ленин“, архив Бодянски, ф. 36, № В. 20).

¹ Текстът навсякъде се предава без ударения и други надредни знаци.

² Цитира се по Първия Софрониев препис според изданието на Ст. Романски.

³ Цифрата в скоби означава страницата от изданието на Й. Иванов.

⁴ Съкратени означения на преписите от Основната редакция: С₁ — Първи Софрониев, Ж — Жеравненски, С — Самоковски, Н — Никифоров, Л — Лазаров, Ц — Цариградски, Т — Тошковичев, М — Московски, Б — Бодянски. Преписите, които не са означени (в случая ЦБ), не съдържат съответния текст.

ЖСНЛТМ—грекъ; трѣги отъ нѣхъ (14), в С₁СНЛТМ — дрѣги; и ѡбили его въ сви принципѣ и господѣи (20), в С₁СНЛТМ—сѣ; по немъ несталъ Кръвъ (22), в С₁СНЛТМ — насталь и т. н.

Характерна особеност на внесените в чистия екземпляр изменения е тенденцията към засилване на черковнославянските елементи в езика. Тази тенденция личи и във фонетиката (разширена употреба на ѣ и ѡ в м. е; смекчаване на твърдите звукове: земѡ в м. земля, погѡбѡлетъ в м. погѡблаетъ; йотация: некоѡ в м. некоа, ѡзыкъ в м. азикъ; при рефлексите на групи ѣр, ѣл—рѣ, лѣ между съгласни: грекъ, греци, гречески в м. грѣкъ, грци, грѣчески; перво, первомѡ, исперво, перви в м. прѡо, прѣвомѡ, испрѣво, први; столпъ в м. стлпъ, наполнити в м. наплѣнити), и в лексиката (читайте и знайте да не бивате ѡ дрѣги родове и ѡзици подметаеми ѣ зкораетѣ (5), в С₁ЖСНЛТМ—бѣдите, подсмеваеми; но сѣзчатъ четати и дѣмати по грчки (5), в С₁ЖСНЛТМ—говорити; оу много ѣстории рѣкопѣсни и щамби (7—8), в С₁ЖСНЛТМ—печатни; различнѣ исторѣи рѣкописни и щамби (8) в С₁ЖСНЛТМ — печатни, ѡставил монашество (18—19), в С₁СНЛТМ—иночество; име мѡ было монаше(с)ко(19), в С₁СЛТМ — иноческое), и в морфологията (отбѣгване на множественната форма на -е при съществителните имена: болгарив м. болгаре, арнасти в м. арнасте; отстраняване на единствената членна форма, срещаща се в първообраза: въ монастиръ в м. въ монастиро; поправки на падежни окончания; местоимения, вси, всѡ, всѡка, всѡки, все, всего, всехъ, всѡкою в м. сви, сва свака, свакою, сваки, све, всего, свехъ; егѡ, емѡ в м. го, мѡ; поправки на глаголни окончания), и в синтаксиса (правилна употреба на падежи след предлози: в ономъ монастире в м. в ѡни монастиръ, отстраняване на удвоеното допълнение, изразено чрез съществително и винително местоимение: натакнали главѡ его на вила в м. натакнали ѡ глава Никѣфорова на вила; засилена употреба на съюза и).

В чистия екземпляр са внесени и някои съзнателни смислови изменения. Освен посочените примери, които свидетелствуват за несъмнена авторска намеса, могат да бъдат отбелязани и следните по-интересни случаи: и хвалишь чѣжди ѡзыкъ (7), в С₁ЖЛТМ — и хвалишь се сас чѣжди ѡзыкъ; ѣдять пѣ чѣжди ѡзыкъ ѣѡбичаи а на свои хѣлать (7), в С₁ЖСНЛТМ — идать по чѣжди ѡзыкъ и ѡбичаеа на свои ѡзыкъ хѣлать; въ то време чловѣци ѡ страха ѣ зжаса тѣрскаго бѣгали (7), в С₁ЖСНЛТМ — въ то врѣме чловѣци ѡ страха и нѣжда и зжаса тѣрскаго бѣгали; тои богопротивнѣ Невротъ испрѣво сѣзвалъ свои чловеци що били на земли (9), в С₁СНЛТМ — тои богопротивенъ Невротъ исперво созвалъ чловѣци що были на земли; ѡнѣ побегналъ ѡни го гонили (13), в С₁СНЛТМ — ѡнѣ побегаль да бы оутекалъ ѡни гѡ гонили; и изгналъ ѡтамо грчки народъ (14), в С₁СНЛТМ — и изгналъ тамо греци; и билъ славѣнъ въ бранехъ Батоѡ краль и страшень на ѡкрестнаѡ кралевства ѡко же рекохомъ за много време два цра римски (16), в С₁СЛТМ след това е добавено: данъ емѡ да ѡли; Кръновъ дворъ (23), в С₁СНЛТМ — Кръновъ домъ; и приишелъ ѡ Трновъ Д(а)видъ патриархъ и два барона болгарски Богданъ и Миробизо принели ключи ѡ тридесетъ и петъ градовъ болгарскихъ (34), в С₁СНЛТМ — бо ѡляри.

Трябва обаче да се подчертае, че в чистия екземпляр преобладават несъзнателните изменения. При все че Паисий живо се е интересувал и даже се е намесвал в работата на преписвача, встрани от неговия поглед са останали редица неволни изменения, извършени при преписването. В това, разбира се, няма нищо странно. Днес дори и най-прецизният автор, който преглежда внимателно коректурите на своята книга, неизбежно пропуска да забележи някои от грешките, направени от съвременния преписвач — печатаря, при все че те са често пъти очевидни.

Най-често срещан тип несъзнателни изменения са пропуските на отделни думи и изрази. Един от най-интересните сред тази група примери е пропускът на сведението за третия поход на Алексий срещу Асен и Петър. Този случай представя една твърде често срещана грешка при преписването — прескачане между еднакви или сродни думи¹:

Зографски текст

Егда слишалъ Алеѣиа то побитѣе вои(н)ское
паль въ ѿчааніе и послалъ възискати миръ
съ Асѣна и Петра но не полѣчилъ.(.) Ѡнь
паки послалъ воиска на Асена множество но
пакѣѡна воиска побили болгари и
възели въ пленъ Алеѣиа дѣка
Аспида три генерали грѣские
л. 34^a) Паки Алексиа црь послалъ четвртаа
воиска на пра Асѣна с некоего генерала Ісака
стократора. (стр. 38)

Останалите преписи²

Егда слишалъ Алеѣѣа то побитѣе воинское, паль
въ ѿтчааніе и послалъ възискати миръ съ Асѣ-
ны и Петра, нь не полѣчил. Ѡнь паки посла-
лъ воиска нь(sic) Асѣна множество, нь
паки Алеѣѣа ц(а)рь послалъ четвртаа воиска на
ц(а)ря Асѣна с некоего генерала Исака сто-
кратора. (стр. 57)

Интересно е, че преписвачът на Самоковския препис по Алекси е забелязал грешката и се е опитал да я отстрани, добавяйки по смисъл вместо пропуснатия израз думите: и победен былъ ѿ Асѣна. В Софрониевата редакция от 1781 г. също е направен опит да се поправи текстът. Но в нито един препис на „История славеноболгарская“ не се среща сведението за пленяването на тримата гръцки генерали, което Паисий заема от своя основен извор — историята на Мавро Орбини.³

Аналогичен е случай със съобщението за идването на Паисий в Света гора през 1745 г. Известно е, че то се среща единствено в първообраза. Йордан Иванов предполага, че Паисий от смирение не е позволил то да бъде включено в чистия екземпляр.⁴ Според мене по-приемливо е този факт да бъде обяснен също като резултат от прескачане между еднакви думи. В подкрепа на това обяснение е и текстът на Самоковския препис. Тук е запазена думата пришедъ, която липсва в останалите преписи:

¹ Вж. Д. С. Лихачев, Текстология, стр. 66—68.

² Цитира се по Първия препис според изданието на Ст. Романски.

³ Вж. стр. 320 на руското издание от 1722 г.

⁴ Й. Иванов, История славеноболгарская, стр. L.

събрано и нареждено Паисіемъ іеромонахо^{мъ} бившаго и пришедъша ва стые гори Адонскіѣ ѿ епархіи Самоковскіѣ въ лето аѡме и събравшаго Історию. сию въ лѣто. аѡав на ползѣ. родѣ болгарскомѣ (стр. 5)

събрано и нареждено Паисіемъ іеромонахо^{мъ} бившаго и пришедъ во стѣи гори Адонскіѣ ѿ епархіи Самоковскіѣ во лѣто аѡав на ползѣ родѣ болгарскомѣ (л. 36)

събрано и нареждено Паисіемъ іеромонахо^{мъ} бившаго во стѣи гори Адонскіѣ ѿ епархіи Самоковскіѣ въ лѣто аѡав на ползѣ родѣ болгарскомѣ (стр. 23)

Съществуват и други подобни примери. Но особено често са пропускани отделни думи. Това също е една характерна грешка в работата на преписвачите. Ето няколко примера: вънезапѣ изнемогоша смириша се падоша погибоша исчезоша (3—4), в С₁ЖСНЛТМ — погибоша липсва; за толко лета црстввали (6), в С₁ЖСНЛТМ — лета липсва; и послъшали его сви чловѣци и почели творити стлпѣ (9), в С₁СНЛТМ — и почели липсва; но били сврепи и дивѣ бестрашни и силни на бранѣ люти како лъове (12), в С₁СНЛТМ — люти липсва; ѡни го гонили и постигли при Едрене (13), в С₁СНЛТМ — и постигли липсва; тѣи петъ цари наи ра(з)пространили и разширили землю болгаромъ (14), в С₁СНЛТМ — и разширили липсва; било на небѣси страшно знамение (23), в С₁СНЛТМ — страшно липсва; ѡни же видели то чѣдо и много се ѿ нихъ ѡбратѣли къ Хрстѣ (25), в С₁СНЛТМ — то чѣдо липсва.

Редица от грешките в чистия екземпляр се дължат на неправилно прочитане и разбиране на текста в първообраза. Показателен в това отношение е следният пасаж от разказа за Суботин:

Зографски текст

По немъ. насталь. на царство. Сѣботинъ. но неблагополѣче(нъ). Пр(и) немъ. царство. бо(а)гарское. ѡдолено. и покорено било. под гречское. (стр. 31)

Останалите преписи²

По немъ насталь на ц(а)рство Сѣботинъ, но небл(а)гополѣченъ. Пріемъ ц(а)рство болгарское ѡдолено и покорено било под гречское (стр. 46)

В Самоковския препис формата за сегашно страдателно причастие пріемъ е заменена с минало свършено време на преизказно наклонение пріалъ, но въпреки това безсмислицата не е отстранена. Грешката се дължи на неяснота в първообраза. Тук думите са написани два пъти: първия път правилно — при немъ³, но малко неясно и вероятно затова зачертани, а втория път с пропусната буква: пр(и) немъ³. Впрочем с не помалко основание тук би могло да се прочете и при (н)емъ.

¹ Цитира се по Ташковичевия препис според изданието на А. Теодоров-Балан; в Първия Софрониев препис редът на последните няколко думи е променен.

² Цитира се по Първия Софрониев препис според изданието на Ст. Романски.

³ Вж. Й. Иванов, История славеноболгарская, табл. III.

Резултат от неправилно прочитане е и следната грешка:

Зографски текст

тако Іванъ Шишманъ и два брата егѡ Стра-
шимиръ и Асѣнъ били се крѣпко съ М8рата
и ѡдолели въ то време т8рцехъ и М8рата и
побили воиска М8ратова множество (стр. 55)

Останалите преписи¹

Тако Іванъ Шишманъ и два брата егѡ, Стра-
шимиръ и Асѣнъ, били са крѣпко съ М8рата
и ѡдолели въ то време т8рци и М8рата, и то
било воиска М8ратова множество (стр. 83)

Очевидно появилото се тук преосмисляне се дължи на графическата близост на думата побили с то било. Буква п, която Паисий редовно пише с по-дълга хоризонтална чертица, е могла лесно да се вземе за употребяваното от него трикрачно т. В резултат на това се е получило ненужно повторение на срещашото се по-горе в текста известие, че Муратовата войска е била многобройна.

Могат да бъдат посочени редица подобни преосмисляния: тако ѡ свего народа славѣнскаго наѣ силнѣ и чеснѣ били (6), в С₁ЖСНЛТМ — своего; пришелъ Таганъ оу Цариградъ прѣ Копронима съ всеми своими болари (20), в С₁СНЛТМ — болгари; Телерикъ поразмелъ защо хотели болъгари да поставатъ дрѡгаго црѡ писалъ црю Копронимѡ (21), в С₁СНЛТМ — послалъ и пр.

Твърде често се стига и до явни безсмислици: на долгое время пѣсаниѡ ѡ сих ѡставиша (3), в С₁ЖСНЛТМ — ѡт; хоцещи ли видѣти аки на позорище (3), в С₁ЖСНЛТМ — вѣдети; или се срамиши предъ мѡдри и трговци (6), в С₁ЖСНЛТМ — премѡдри; ѡни се множили и силили и ѡдолевали много крати грцехъ (13), в С₁СНЛТМ — силни и т. н.

След като чистият екземпляр, или оригиналът, е бил завършен, Паисий се е заел с разпространението на своята история. От приписката, която Софроний е оставил в първия си препис, е известно, че към края на 1764 г. той е пристигнал в Котел. Но едва ли това е първото селище, в което Паисий е занесъл своята книга. Трябва да се предполага, че в разстояние на две-три години, от 1762 до края на 1764 г., той е имал възможност да посети и други населени места. Непосредствени преписи от това време обаче досега не са открити.

Анализът на разночетенията между преписите от Основната редакция показва, че съществуват две генеалогически групи. Първата група включва Самоковския, Никифоровия и Цариградския препис, а втората — всички останали. Отличителна особеност на преписите от първата група е по-голямата близост до първообраза. Тази близост не може да бъде резултат от непосредствена връзка, тъй като те обикновено съдържат общите отклонения, които се срещат в останалите преписи, и следователно са свързани с чистия екземпляр. Това добре се вижда от разгледаните дотук примери. Но съществуват и редица случаи, в които преписите от първата група стоят по-близо до Зографския текст.

¹ Цитира се по Първия Софрониев препис според изданието на Ст. Романски; в Т — и то били; в М — и то била; в СН изразът е пропуснат; в Л грешката е поправена.

Зографски текст

и били славни и чѣнені по
сва земля (стр. 6).

Но бгъ милосрдї видѣлъ бе-
зѣмїе и прѣлъсть чловѣчаскѣю
како се трѣдагъ залѣдѣ и
възбранїлъ имъ не богопроти-
вити се и прелашатї се въсѣ
(стр. 10)

На негово племе и родъ палъ
и разделил се. нашъ славен-
ски ѣзыкъ и звалъ се Мохо-
совъ родъ и ѣзыкъ. То ѡ
родъ и ѣзыкъ пошли на
полѣношна сѣверна страна
(стр. 11)

ѡни болгарѣ имѣли намере-
ние и съгласие да тража-
тъ добра и питома земля
(стр. 11)

и населили по тѣѣ страни
и епархїи народъ болгарски
(стр. 14)

Крѣнъ же подвигналъ своѡ
воиска пришелъ на Ме-
себріѡ (стр. 23)

Първа група¹

и били славни и чѣнені по всѡ
земля (л. 4^б)

Но бгъ милосерди видѣлъ бе-
зѣмїе и прелѣсть члвѣческѣю,
како се трѣдагъ залѣдѣ
забранїлъ имъ бгѣ не проти-
вити сѡ и прелшати сѡ въсѣ
(л. 9^б)

На негово племе палъ и раз-
делил сѡ нашъ славенскїи
ѣзыкъ и звал сѡ Мосхосовъ
родъ. То и родъ и ѣзыкъ
пошли на полѣношна страна
(л. 11^а)

ѡни болгарѣ зговорили сѡ
да тражатъ добра и пито-
ма земля (л. 12^б)

и населили по тѣѡ страни
и епархїи народъ болгарски
(л. 16^а)

Крѣнъ же подвигналъ своѡ
воиска, пришелъ на Ме-
себріѡ (л. 30^а)

Втора група²

и били славни и чюдни по
всѣ земли (стр. 7)

Нъ б(о)гъ милосерди видѣлъ
безѣмїе и прелѣсть ч(е)л(овѣ).
ч(е)скою, како се трѣдагъ въ-
сѣ, и възбранїлъ имъ не
б(о)гопротивити се и прелѣ-
шати се въсѣ (стр. 14)

На негово плѣме и родъ палъ
и раздѣлил се нашъ словѣнскїи
ѣзык и звал се Мосхосовъ
род и ѣзыкъ. Поишле на пол-
ѣношна и северна страна
(стр. 15)

ѡниѡ болгарѣ имѣли наме-
ренїе да идатъ да тра-
жатъ добра и питома земля
(стр. 17)

и населили по тѣѡ мѣста і
епархїи народъ болгарски (21)

Крѣнъ же подвигналъ своѡ
воиска на Месебріѡ (стр. 34)

Единственото възможно обяснение в случая е, че Самоковският и Цариградският препис не са генеалогически свързани с екземпляра, който Паисий занася към края на 1764 г. в Котел. Не може да има съмнение обаче, че архетипът на втората група се намира в непосредствена генеалогическа връзка с архетипа на първата група. Тъй като по-близка до първообраза е първата група, следва да се приеме, че нейният архетип е послужил за основа на екземпляра, от който е преписвал поп Стойко през 1765 г., т. е. архетипа на втората група. С други думи: Паисий е притежавал два оригинала; първият е правен по Зографския първообраз, а вторият — по първия чист екземпляр.

¹ Цитира се по Самоковския препис. Взе́т е пред вид и правеният по него Никифоров препис. Цариградският препис в случая не може да бъде използван, тъй като от него е известна само главата за българските светии, която липсва в Зографския ръкопис. При съпоставката на Цариградския препис с останалите преписи от Основната редакция се вижда ясно, че той принадлежи към първата група, без това да е резултат от непосредствена генеалогическа връзка със Самоковския или Никифоровия препис.

² Цитира се по Софрониевия препис от 1765 г. според изданието на Ст. Романски. Взе́ти са пред вид и останалите преписи: Лазаровият, Московският и Тошковицевият, а там, където е възможно — Жеравненският и преписът на Бодянски, текстовете на които са известни частично.

Тезата за двата оригинала не е нова. Първ изказа такова предположение Б. Ст. Ангелов. Той стигна до тази мисъл в резултат на съпоставката между Никифоровия препис, първообраза и Първия Софрониев препис. „Не може да се каже — заключава Б. Ст. Ангелов, — че Софроний и поп Алекси (а следователно и Никифор) са преписвали от един и същ ръкопис, разнасян от Паисий из нашата страна, макар и двамата да свидетелствуват, че техните преписи имат пряка връзка с Паисий. Безспорно Паисий е имал окончателен препис на своята история, написан ясно и четливо, който е давал за преписване. Един такъв препис без съмнение е Софрониевият от 1765 г. Но дали само един препис е имал Паисий?“¹

Макар и странна на пръв поглед, тази теза е напълно приемлива. Направеният в Света гора оригинал е могъл да бъде заменен с нов по различни причини: възможно е той да е бил изхабен или повреден, може да се е намерил по-добър краснописец, който се е заел да направи по-хубав препис, може би Паисий просто е пожелал да има още един екземпляр от своята книга и т. н. Във всеки случай трябва определено да се каже, че възникването на втория оригинал не е предизвикано от желанието да се внесат съществени промени в текста на „История славеноболгарская“. Общото впечатление е, че измененията са твърде несъществени, най-често несъзнателни. Все пак и тук има случаи, при които може да се говори за намеса на Паисий. Например:

Зографски текст	Първа група	Втора група
напаль. на срацини. крепко, и 8билъ ѿ нихъ двадесѣ- тъ. и две. хїлади (стр. 18)	напаль на срацины крепко и 8билъ ѿ нихъ двадесѣтъ и две хїлади (л. 226)	напаль на срацини крѣпко и 8билъ ѿ нихъ двадесѣтъ и четири хїлади (стр. 27)
имѣли престоль въ Видинъ и въ Свищовъ по краи Дѣнавъ (стр. 16)	имѣли престолю въ Видинъ и во Свищовъ по краи Дѣнавъ (л. 186)	И имѣли престолю въ Види- нь и въ Свищовъ по краи Дѣнавъ и въ Никополь (стр. 23)

Трябва да се отбележи, че във втория оригинал също са направени някои изменения по посока към правилния черковнославянски език. Тези изменения са най-често поправки на падежни и глаголни окончания, замяна на отделни думи, правилна употреба на падежи след предлози и пр. С една дума, продължена е тенденцията, която се забелязва при първия оригинал.

Критическото издание на „История славеноболгарская“ би трябвало да се основава именно на този втори оригинал. С него са свързани повечето преписи от Основната редакция, а чрез тях (по-специално чрез Първия Софрониев) — и по-голямата част от всички останали преписи и преработки. Главният довод в случая е, че тъкмо този текст възпъчва последната воля на Паисий, тъкмо в него откриваме последните следи на авторската намеса.

Да се възстанови вторият оригинал такъв, какъвто е бил в действителност, не представлява особена трудност, тъй като разполагаме с няколко сравнително точни преписа. Но в случая задачата е далеч по-сложна. Видяме, че в първия оригинал, а чрез него и във втория са проникнали голям брой несъзнателни изменения: пропуски на отделни думи и изрази, преосмисляния, явни безсмислици. Без съмнение те ще трябва да бъдат отстранени: ще

¹ Паисий Хилендарски, История славеноболгарская, Никифоров препис от 1772 г., стр. 24.

се възстанови правилният текст по първообраза. Но как да се постъпи в случаите, когато са налице съзнателни изменения на текста, без да сме уверени, че са направени от автора, или при езиковите изменения, за които е по-вероятно, че са дело на друго лице? Ако тези изменения са внесени без знанието на Паисий и ние ги оставим в текста, нарушаваме авторската воля. Но може би Паисий е дал пълномощия на преписвача не просто да препише, а в известна степен и да редактира произведението, може би се е съгласил с внесените промени — все пак той е разнасял книгата из страната именно в този вид. Ако и тук се върнем към първообраза, не рискуваме ли да стигнем до един текст, почти идентичен с него, текст, който в същност не е живял, не се е разпространявал? Въпросите са твърде сложни и едва ли може да се стигне до убедителен отговор. В текстологията при аналогични случаи обикновено е прието да се придържахме към основния текст, като внасяме поправки само в случаите на явни грешки и несъобразности или доказана принудителна намеса на други лица. Очевидно и в нашия случай ще трябва да се ръководим от този принцип.

Ако вторият оригинал беше запазен, ние бихме отстранили грешките в него според предшествуващите източници и това вече щеше да бъде един критически текст. Но сега се налага да поставим в основата на изданието някой от реално съществуващите преписи: Софрониевия, Лазаровия, Тошковицевия или Московския (преписът на Бодянски отпада, тъй като съдържа незначителна част от произведението, а Жеравненският препис е известен само от частичните публикации и извадки). Изборът на основния текст е един от най-важните и отговорни моменти в работата над критическото издание. Той не бива да се основава на формални признаци, а да се прави след внимателно и задълбочено изследване историята на текста. В случая ще трябва детайлно да се проучат взаимоотношенията и особеностите на преписите и да се избере този от тях, който стои най-близо в текстово отношение до втория оригинал, т. е. преписът, съдържащ най-малко индивидуални отклонения спрямо останалите (механическите грешки няма да се вземат пред вид, тъй като тях винаги можем да отстраним).

Обемът на работата не позволява тук да бъде разгледан и решен този проблем. Впрочем това е вече задача на бъдещото издание. Засега е важно да се изяснят някои други предварителни въпроси. Например — как ще бъде предаван текстът, до каква степен ще трябва да се запазят особеностите на езика, правописа и графиката. Решението на тези въпроси зависи от предназначението на изданието. Видяхме, че още Б. Пенев застъпва гледище за едно диференцирано издание, нагодено специално за литературни цели. В последно време в светската текстология също се подчертава необходимостта от такава диференцираност.¹ Естествено при нашите възможности ние не винаги можем да си позволим да подготвяме отделни издания за езиковеди, литературоведи и историци. Но в случая смятам за уместно да се проведе такава разграничение. Още повече, че съществува изданието на Йордан Иванов, от което всеки изследовател на Паисиевия език и правопис би могъл да се ползува.

Разбира се, в бъдещото критическо издание, адресирано до литературоведите и историците, езикът на произведението не бива да се накръпява. Става дума главно за опростяване на графиката и правописа в случаите, когато те не изразяват езикови явления: изоставяне на надредни знаци и точки между отделните думи, разкриване на съкращения, уеднаквяване на знаците за някои звукове (у в м. у, ъ, оу; и в м. и, ї; о в м. о, ѱ; я в м. ѱ), ѱ, отстраняване на ѱ в краесловието и пр. И без друго в научната литература, включително и

¹ Д. С. Лихачев, Текстология, стр. 468—472.

в някои езиковедски изследвания, като се цитира Пансиевата история по изданието на Йордан Иванов, твърде често се прибегва до нормализация в една или друга степен. Вместо всеки да извършва тази сложна работа сам, при което е възможно да бъдат допускани грешки, по-рационално би било тя да влезе в задачите на критическото издание. Естествено нормализацията ще трябва да се проведе много внимателно, в нея не бива да съществуват противоречия. Основният принцип трябва да бъде максимално доближаване до съвременната графическа система при пълно запазване на езиковите особености. Нужно е предварително да се установят точни правила за предаване на текста, които могат да бъдат изработени с помощта на езиковедите.

Твърде сложен е и въпросът с вариантите (разночетенията), които ще включва критическото издание. Очевидно, ако то бъде предназначено само за литературоведи и историци, не е необходимо да се привеждат графически, правописни и пунктуационни разночетения. Впрочем това е само въпрос на обема. Сложността идва от обхвата — кои преписи да бъдат използвани в разночетенията. В случай, че искаме да дадем представа за цялостната история на текста, ще трябва да включим всички или почти всички преписи и преработки (с изключение на буквалните копия, правени по запазени преписи). Но практически това е невъзможно, тъй като измененията в повечето редакции са твърде съществени и многобройни. Целесъобразно би било да се дават разночетения само по преписите от Основната редакция, а главните различия на всички останали редакции да бъдат разгледани в специален дял на коментара.

Несъмнено при подготовката на критическото издание ще се явят и редица други усложнения. Задачата на настоящата работа не е да предприе всички възможни въпроси, които биха възникнали в процеса на работата, нито да начертае определена програма за осъществяване на изданието, а само да предложи една посока, в която да се решат централните проблеми: изборът на основния текст, измененията, които ще бъдат внесени в него, подборът на разночетенията и принципите на предаване на текста. Добре би било, ако по тези въпроси се стигне до едно по-широко предварително обсъждане. От това бъдещото критическо издание само би спечелило — то ще се яви именно в такъв вид, в какъвто най-добре ще служи на специалистите.

ВЪПРОСЪТ ЗА КРИТИЧЕСКОТО ИЗДАНИЕ НА „ИСТОРИЯ СЛАВЕНОБОЛГАРСКАЯ“

Илия Тодоров

Паисиевата „История славеноболгарская“ е една от най-често издаваните български книги. Досега тя е печатана повече от четиридесет пъти с общ тираж близо четиристотин хиляди екземпляра. Това е свидетелство за необикновения интерес на нашите учени и културната ни общественост към тази забележителна творба. В същност по-голямата част от изданията са в превод на съвременен български език и са предназначени за широк кръг читатели. От многобройните преписи и преработки на историята са обнародвани само няколко. Липсва едно критическо издание на това изключително по своята важност произведение.

Първият обнародван препис на „История славеноболгарская“ е Тошко-виевият. Публикацията, дело на руския учен А. В. Лонгинов, се явява в Люблин през 1885 г.¹ Това първо издание не е лишено от недостатъци: в него има редица пропуски, неправилно разчетени думи, много печатни грешки. В статията си „Още няколко бележки за Паисия и за неговата история“ Марин Дринов посочва тези слабости. Тук той за пръв път поставя въпроса за необходимостта от критическо издание на Паисиевата история. „Ние ще свършим тия си бележки — пише Дринов, — като изкажем едно искрено желание да видим Паисиевата история обнародвана в едно такова издание, в което она да се яви на свят така, както е излязла из ръката на Паисия. За такова издание вече е настанало време, защото вече са познати от нея няколко преписи, между които и твърде стари, какъвто е Котелский от 1765 г. и други някои.“²

Думите на Марин Дринов не срещат скоро отзив. През 1893 г. М. Москов препечатва изданието на А. В. Лонгинов с всичките му грешки, като прави и някои допълнителни изменения: пропуска отделни думи, премества после-словието в началото и пр.³ Недостатъците на това издание са посочени в една твърде критична рецензия на Ал. Теодоров-Балан.⁴

¹ История славеноболгарская о народах и о царях и святых болгарских и о всех деяния и бытия болгарская. Собрано и нареждено Паисием иеромонахом бывшаго во святей гори Афонския от епархии Самоковския. Во лето 1762 на ползу роду Болгарскому. Изд. А. В. Лонгиновым по списку принадлежащему потомственному гражданину Н. С. Тошковичу. Люблин, в типографии М. Коссаковской, 1885.

² Периодическо списание, XIX—XX, 1886, стр. 26.

³ М. М о с к о в, Историята на отец Паисия Хилендарски, Търново, 1893.

⁴ Български преглед, III, 1895, кн. 2, стр. 120.

През същата 1893 г. А. В. Лонгинов за втори път обнародва Тошкови-
чевия препис, съобразявайки се с отправената критика.¹ Това второ издание
бива препечатано с някои поправки в текста и правописа няколко години по-
късно от Ал. Теодоров-Балан.²

По това време у нас все по-настойчиво се поставя въпросът за критиче-
ското издание на „История славеноболгарская“. В статията си „Забележки
за Паисиевата история“ Н. А. Начов подхваща идеята на Марин Дринов,
изразявайки надежда, че „не след дълго време нашата книжнина ще бъде
надарена с желаното издание, което да представи съчинението на Паисия
таквот, каквото е излязло из ръката на автора си“³. По повод статията на
Н. А. Начов по въпроса за критическото издание взема отношение и Ив. Д.
Шишманов. „Удивително е наистина — пише той, — че никой у нас не се
е наел досега да извърши този труд. Дринов, който пръв обърна внимание
върху значението и заслугата на отца Паисия и на неговите ученици, още
в 1886 г. бе предложил да се издаде по-скоро критически Паисиевата исто-
рия, но и досега не се яви ни един любител. Русите вече имат две издания
от нея, а ние нямаме ни едно, при всичко, че „тая света за нас книга, от която
захващаме историята на своето възраждане, отколе заслужаваше тая чест“.
Господин Начов щеше навярно още повече да се учуди, ако знаеше, че в цяла
София не може да се намери поне едно от Лонгиновите издания! Дано това
скръбно известие трогне г. Начова и го накара сам да се заложи за задачата,
която той възлага на „грядущите поколения“ и която той би могъл прекрасно
сам да изпълни: да надарят именно нашата книжнина с едно критическо из-
дание на Паисиевата история. Той е достатъчно подготвен за тая работа.“⁴

Н. А. Начов въпреки надеждите на Шишманов не предприема нищо по-
вече. С подготовката на критическото издание на „История славеноболгар-
ская“ се заема известният наш историк В. Н. Златарски. Първа стъпка в
работата над изданието е статията му „Към въпроса за тъй наречените пре-
правки на Паисиевата история“. Още тук, след като изтъква положителните
страни на изданието на Ал. Теодоров-Балан, Златарски подчертава: „Обаче,
от друга страна, подир това издание на г. Теодорова ние не трябва да се лас-
каем в смисъл, че сме направили всичко що се отнася или трябва да се от-
нася към Паисиевата история: нашата историческа наука не притежава из-
дание на Паисиевия труд в оня вид, в какъвто си го представят и за какъвто
говорят г. Дринов и повечето от нашите книжовници; с други думи, ние ня-
маме още научно-критическо издание в истинския смисъл на думата. Само
по себе се разбира, че такова издание не трябва, а че и не може да бъде работа
само на едно лице, понеже тук се иска много повече труд и повече ръце, па
и повече средства, а при такива условия подобни издания може да ни даде
само някое учено дружество. У нас то може да се очаква само от Книжовното
дружество, в задачата на което влизат и подобни издания и което — смеем
да се надяваме, — откак нареди работите си, няма да се забави да извади на
свят това много и отдавна желано издание.“⁵

Статията на Златарски има връзка с въпроса за критическото издание
не само поради това, че отново подчертава необходимостта от него и го поставя
като първа задача пред нашата наука. В нея се прави сериозен опит за ге-

¹ Записки импер. Одесского общества истории и древностей, т. XVI, 1893, стр. 1—54.

² Ал. Т. - Балан, Паиси Хилендарски, История славеноболгарская, Пловдив, 1898. (Трем на българската словесност, свезка 1.)

³ Периодическо списание, XLVI, 1894, стр. 505.

⁴ Български преглед, II, 1894, кн. 1, стр. 104.

⁵ Периодическо списание, LIX, 1899, стр. 726—727.

неалогическа класификация на известните дотогава преписи — една задача, която трябва да се реши, преди да се пристъпи към самото издание.

Интересът на Златарски към преписите на Паисиевата история не пресъхва след публикуването на статията. Той продължава да изучава известните и новооткритите преписи, неколккратно ги класифицира, усърдно се готви да пристъпи към подготовката на критическото издание. Тази негова работа се поощрява от тогавашния министър на народната просвета Ив. Д. Шишманов. Със специална заповед № 98 от 15. I. 1905 г. той възлага на Златарски подготовката на критическото издание.¹ Наскоро след това Шишманов пише писмо до Марин Дринов, с което го моли да послужи на младия си колега със своя (Никифоровия) препис във връзка с подготовката на критическото издание.²

Златарски се заема с въодушевление да изпълни възложената му задача. Няколко дни след излизането на заповедта той се обръща към министъра с молба да изиска по официален път за 2—3 недели Тошковицевия препис, който се намирал в Калоферската община.³ С писмо № 989 от 27. I. 1905 г. министърството му разрешава да използва в къщи намиращите се в Народната библиотека преписи и го уведомява, че е изпратило писмо до Калоферската община.⁴ Десетина дни по-късно му изпращат и Тошковицевия препис с разрешение да го използва в срок от един месец.⁵

Какво е свършил Златарски през този период на усилена работа, как е приел и как се е отнесъл към даденото му поръчение, какви намерения е имал напред, се вижда от интересното му писмо до Марин Дринов, писано през пролетта на 1905 г. Поради важните данни, които съдържа, то ще бъде приведено тук изцяло:

„Една от главните причини за моето забавяне с отговора е тъкмо възложението мен от г. Шишманова приготвяне критическото издание на отец Паисиевата история. Както вече знаете, това бе моята отдавнашна мисъл и сега се извънредно радвам, че най-сетне ми се падна случай да я приведа в изпълнение. Аз се заложих с присърце най-напред за събирането, после и за сравнението на нахождащите се вече тук ръкописи от историята на Паисия. При съдействието на г. Шишманова аз вече имам под ръка 10 преписа, роднинските връзки на 6 от които се вече точно определиха, така че основни остават: Котленският, Рилският, Тошковицевия, Башкьойският и Вашият. Към тях би трябвало да се присъедини и Венелиновият, за който вече писах в Румянецкия музей да ми се изпрати за 1 месец, ако е възможно. Отговор още няма.

В основа на изданието аз мисля да взема Котленския препис като най-стар, обаче по езика и правописа той твърде рязко се отличава от другите основни: докато другите — Рилският и Тошковицев, па и Башкьойският — са написани с един много близък до славяноруския правопис, Котленският е написан с един чисто сръбски правопис, както ще се убедите от приложените фотографии. Поради това се крайно затруднявам кой правопис да взема, или по-добре на кой правопис е писал сам Паисий. Мене ми се много иска да приема Котленския правопис, тъй като не допускам, щото Софроний (Стойко иерей), който е бил всичко на 26 години, да е могъл вече да си избрати някое свое собствено правописание; той несъмнено е преписвал без изменение от ори-

¹ Архив на БАН, ф. № 9, В. Н. Златарски, арх. ед. 1035.

² Вж. писмото на М. Дринов до Златарски от 12. III. 1905 г. — Архив на БАН, ф. № 9, арх. ед. 1048.

³ Архив на БАН, ф. № 9, арх. ед. 1035.

⁴ Пак там, арх. ед. 1036.

⁵ Пак там, арх. ед. 1040.

гинала. Освен това съмнявам се дали сръбското книжовно влияние е могло да се разпространи чак до Източна България, та Софроний да е могъл така точно да запази сръбския правопис. Най-сетне още едно обстоятелство ме кара да настоявам на горното. Кованлъшкият препис, който несъмнено е бил направен по Котленския, е написан със славяноноруски правопис. Това тъкмо ми дава повод да мисля, че както Рилският, така и Тошковичевият по правописа [си] представят нищо друго освен едно предложение на славяноноруски правопис под влияние на руските църковни книги, под което се намирал самият преписвач. Както виждате, пред мене се изправи по такъв начин един твърде важен въпрос; окончателното разрешение, според мене, ще донесе Вашият ръкопис, който може би ще ме в нещо осветли. Макар г. Шишманов и да бърза с приготвянето на това издание, обаче аз ще чакам, докато ми се яви възможност да се възползувам от Вашия ръкопис, още повече като имам пред вид Вашето обещание и любезност да ми услужите след един-два месеца.

Това издание на Паисиевата история ще съставя първата книга от изданието на Археографичната комисия при министерството, за която аз бях Ви писал...¹

Въпреки желанието на Дринов и Шишманов, а и на самия Златарски критическото издание на „История славеноболгарская“ да бъде обнародвано колкото се може по-скоро, работата над него се протака с години. Златарски среща затруднения преди всичко при издирването и събирането на преписите. Той разгласява из цялата страна, че търси преписи на Паисиевата история, и получава някои сведения.² През 1910 г. Златарски се обръща към сръбския историк Н. Радойичич с молба да му изпрати за известно време Карловецкия препис.³

Виждаме, че Златарски е работил доста продължително време върху подготовката на критическото издание. Естествено възниква въпросът, защо не е успял да изпълни поставената му задача. Възможно е да се направят различни предположения. Според мене най-съществена причина за отказа му от по-нататъшна работа върху критическото издание е откриването на първообраза на Паисиевата история. Както е известно, през 1906—1907 г. И. Иванов, преглеждайки внимателно намиращия се в Зографския манастир ръкопис на „История славеноболгарская“, стига до убеждението, че това е Паисиев автограф. През 1907 г. той съобщава в Историко-филологическия клон на БАН, че е открил черновката на Паисиевата история, а на следната година публикува част от ръкописа, като аргументира тезата си.⁴ Не всички наши учени обаче приемат становището му. Първоначално Златарски категорично отхвърля приведените от него доводи.⁵ След 1914 г., когато И. Иванов обнародва ръкописа и разширява аргументацията си, той продължава да твърди, че това е препис, авторът на който се опитвал да промени и поправи Паисиевия оригинал.⁶ По-късно обаче Златарски променя своето мнение. В статията си „Отец Паисий Хилендарски“, след като говори за Карловецката разписка с подписа на Паисий, той отбелязва: „Тоя подпис е ценен за

¹ Архив, на БАН, ф. № 9, арх. ед. 1049, л. 1. Писмото е цитирано от Б. Ст. Ангелов — Паисий Хилендарски, История славеноболгарская, Никифоров препис от 1772 г. Подготвил за печат Б. Ст. Ангелов, София, 1961, стр. 9—10.

² Архив на БАН, ф. № 9, арх. ед. 1102 и 1149.

³ Пак там, арх. ед. 1308.

⁴ И. Иванов, Български старини из Македония, С., 1908, стр. 175—181.

⁵ Архив на БАН, ф. № 9, арх. ед. 363, л. 17.

⁶ Пак там.

нас не само като автограф на първия български историк, но и послужи като ключ, за да се установи предполагаемият оригинал — черновка на Паисиевата история, който се намери в библиотеката на българския Зографски манастир и в 1914 г. биде издаден от проф. Й. Иванов с подробното му описание и факсимиле от ръкописа.¹

В подкрепа на това, че Златарски по-късно споделя мнението на Й. Иванов относно Зографския ръкопис, говорят и някои поправки в лекциите му. Например изразът „Нашата историческа литература все още не притежава изданието на Паисиевия труд в този вид, в какъвто си го представяше и за какъвто говореше г. Дринов“ е поправен по-късно така: „Нашата историческа литература все още в онова време не притежаваше изданието на Паисиевия труд в този вид, в какъвто си го представяше и за какъвто говореше г. Дринов...“² Очевидно е, че Златарски не само безрезервно приема становището на Й. Иванов, но и счита, че обнародваният от него текст удовлетворява напълно потребността от критическо издание. Естествено при това положение той решава да изостави започнатата преди години работа.

Известно е, че въпросът, дали Зографският ръкопис е първообраз на „История славеноболгарская“, остана дълго спорен в нашата наука. Преди няколко години аз подкрепих становището на Й. Иванов с някои нови доказателства.³ В негово подкрепа бе и едно собственоръчно писмо на Паисий от 12 август 1773 г., за което съобщи професорът от Скопския университет Х. Поленаковић.⁴ При все че доводите бяха твърде сериозни, все пак останаха известни съмнения. В една бележка, обнародвана във вестник „Народна култура“, Б. Ст. Ангелов отново подчерта своето резервирано отношение, без обаче да го обоснове.⁵ Не считам за нужно да се връщам към този въпрос, тъй като случаите, които посочих, са неопровержимо доказателство за първоначалния характер на Зографския текст. Не е възможно да бъде обяснено по друг начин съществуването единствено в него на думи, изрази и пасажии, срещащи се в изворите.

Когато преглеждаме историята на въпроса за критическото издание, не можем да отменим и работата на друг наш виден учен — Боян Пенев. През целия си живот забележителният литературен историк на Възраждането проявява най-жив интерес към Паисиевото дело. През 1910 г. той подготвя една великолепа историко-литературна студия за Паисий. Тук той се изказва твърде скептично по въпроса за критическото издание. След като разглежда изданието на Ал. Теодоров-Балан, Б. Пенев заключава: „Тъй че едно научно-критическо издание, в същинската смисъл на думата, и до днес липсува. Едва ли ще бъде възможно да се добием с такова издание, докато не се намери първообразът на Паисиевата история. В своя сборник от материали „Български старини из Македония“ Й. Иванов съобщава, че е открил тоя първообраз, ала доводите, които изтъква, не са достатъчно убедителни.“⁶

Виждаме, че и Б. Пенев не приема тезата на Й. Иванов. Това свое становище той поддържа до края на живота си. През 1918 г. във второто допълнено и поправено издание на студията за Паисий привежда редица аргументи,

¹ Българска историческа библиотека, II, 1929, т. I, стр. 6.

² Архив на БАН, ф. № 9, арх. ед. 363, л. 17.

³ Ил. Тодоров, Към въпроса за първообраза на Паисиевата история, Бълг. език, 1967, кн. I, стр. 3—12.

⁴ Х. Поленаковић, Неколико непознатих података о Пајсију Хиландарском, Хиландарски зборник, I, Издаје Српска академија наука и уметности, Београд, 1966, стр. 175—176.

⁵ Б. Ст. Ангелов, Зографският препис на „История славеноболгарская“, Народна култура, бр. 29, 19 юли 1969.

⁶ Б. Пенев, Паисий Хиландарски, С., 1910, стр. 754.

с които цели да опровергае доказателствата на Й. Иванов. Ако разгледаме внимателно цитатите от Паисиевата история, които се срещат в това второ издание, ще видим, че те не съответствуват на нито един от известните преписи. В бележките към текста срещаме твърде заинтригуващо съобщение: „Цитатите из Славянобългарската история са взети от един текст, който ще бъде издаден по-късно и който е приготвен от нас чрез съпоставяне на най-старите преписи и главните източници, от които се е ползвал Паисий. За основа е взет Котленският (поп Стойковият) препис, за който положително се знае, че е сторен направо от Паисиевия оригинал. Както е известно, в преписите изобилствуват неясноти, обикновено пунктуацията е съвсем неправилна и често не може да се разбере де започва отделната мисъл и де свършва (както например в текста, издаден от Й. Иванов); само чрез сравнение на познатите стари преписи и чрез филологическа критика може да се уясни онова, което е искал да каже Паисий. Намерението ни е да дадем един текст, нагоден специално за литературни цели — да изтъкнем точно мисълта на Паисия, да установим всяко отделно изречение, да поставим навред препинателните знаци.“¹

Този приготвен от Б. Пенев текст се намира в неговия архив.² В същност това е почти готово за печат критическо издание на Паисиевата история. Б. Пенев е преписал Софрониевия препис от 1765 г. без тези части, които е допълнено изданието на Й. Иванов. Към преписания текст и към обнародваните части в изданието от 1914 г.³ са нанесени разночетенията на Зографския текст, на Лазаровия и Тошковицевия препис (първоначално по изданието на Ал. Теодоров-Балан, а после и по ръкописа). В началото, на първите няколко страници, е започната съпоставка и със Самоковския препис. На места отделни думи и изрази са съпоставени и с основния Паисиев извор — Мавро Орбини. Нанесени са и препинателните знаци. Освен това, без да се привеждат разночетения, понякога са правени несъществени езикови изменения. Твърде често се срещат подчертани букви или цели думи, без да може да се разбере какво е имал пред вид Б. Пенев, като ги е отбелязвал. Малкият ъ, употребяван от Софроний в края на думите, навсякъде е заменен с ъ. Ударенията не са означени.

Главният недостатък на това издание е неубедителният избор на основния текст. Доводът, че единствено за Софрониевия препис от 1765 г. се знае с положителност, че е правен по Паисиевия оригинал, не е достатъчен, тъй като това не изключва възможността в него да са внесени съществени изменения. В случая е необходимо да се вземе за основа на изданието преписът, който стои най-близо до окончателния авторски текст на произведението. Въпросът за избора на основния текст може да бъде решен правилно само след като се изследва историята на текста.⁴ А това Б. Пенев не е направил. Може би сам той е бил разколебан в качествата на подготвяното издание и затова не се е решил да го публикува.

След Б. Пенев никой не предприема конкретна работа върху критическото издание на „История славеноболгарская“. През 30-те години друг наш изтъкнат учен — Ст. Романски — работи с някои преписи на Паисиевата история, без обаче да си поставя задача да подготви критическо издание. Неговата цел е била друга: да направи обстойна езикова характеристика на Втория Софрониев препис от 1781 г. в съпоставка със Зографския първо-

¹ Б. Пенев, Паиси Хилендарски, С., 1918, стр. 105.

² Архив на БАН, ф. № 37, Б. Пенев, № 586.

³ Екземплярът, върху който са нанесени разночетенията, се пази в архива на Б. Пенев, арх. ед. 587.

⁴ Вж. Д. С. Лихачев, Текстология, Москва—Ленинград, 1962, стр. 493.

образ, Първия Софрониев препис и Тошковичевия препис. Тази недовършена студия се намира в неговия архив.¹ Все пак Ст. Романски взема отношение и по въпроса за критическото издание. В своята работа той е оставил следната бележка: „При едно сравнение на Зографската черновка и котленските преписи, особено със стария и останалите по-стари преписи, може лесно да се възстанови (истинският) чист оригинал, който трябва да влезе в основата на едно добро издание на Паисиевата „История славеноболгарская...“² Интересното в това изказване е, че Ст. Романски приема становището на Й. Иванов, без обаче да смята, че неговото издание удовлетворява потребността от един критически текст на „История славеноболгарская“.

През 1938 г. Ст. Романски обнародва успоредно двата Софрониеви преписа.³ Това е едно изискано, снабдено с обширен увод и особено ценен речник издание, но неговата задача е твърде специфична: да представи сходствата и различията между двата Софрониеви преписа; на тази задача е подчинен и подборът на разночетенията.

След Ст. Романски интересът към критическото издание на Паисиевата история задълго заглъхва. Той се възобновява едва в началото на 60-те години във връзка с 200-годишнината от създаването ѝ. Въпросът за едно критическо издание отново се поставя на дневен ред в нашата наука. В увода към публикацията на Никифоровия препис Б. Ст. Ангелов, един от най-добрите познавачи на преписите на Паисиевата история, писа: „Тая задача и днес стои пред българската филологическа наука за изпълнение. Може само да се съжалява, по думите на Ив. Д. Шишманов, че и „досега не се яви ни един любител“, който да стори това важно дело. Трябва да се надяваме, че то ще бъде изпълнено сега, в условията на нашата постоянно възрастваща социалистическа култура, като ценен принос във връзка с юбилейната 1962 г.“⁴

Необходимостта от критическо издание бе подчертана и на научната сесия, организирана от БАН по случай 200-годишнината от написването на „История славеноболгарская“. В доклада си „Паисий и българската наука“ Ал. Бурмов заяви: „Всичко това налага да се пристъпи незабавно към ново научно-критическо издание на „История славеноболгарская“, като се вземат пред вид всички налични преписи, преправки и издания.“⁵

Както е известно, и този път не се предприе нищо конкретно за подготовката на това толкова важно издание, пак „не се яви ни един любител“, който да се заеме с изпълнението на тази задача. Защо се получава така, че близо деветдесет години все се поставя въпросът за критическото издание на „История славеноболгарская“ и все остава неразрешен? Основните причини според мене се заключават в липсата на ясна теоретическа постановка и в недонясеността на някои важни моменти от историята на текста. Настоящата работа има за задача да реши тези предварителни въпроси.

Преди всичко — защо е нужно критическо издание на „История славеноболгарская“? Не можем ли да се задоволим със съществуващите издания на отделни преписи — Тошковичевия, Никифоровия, двата Софрониеви, Рилската преправка и Зографския първообраз? В същност наличието на няколко издания, при все че свидетелствува за определен интерес към произведението, съдържа един съществен недостатък: към кое от тези издания да

¹ Архивът на Ст. Романски все още не е обработен. Въпросната работа се съхранява в Архива на БАН, ф. № 130, арх. ед. 63.

² Архив на БАН, ф. 130, арх. ед. 63, л. 54^б.

³ Ст. Романски, Нов Софрониев препис на Паисиевата история от 1781 г., съпоставен с преписа от 1765 г., С., 1938.

⁴ Паисий Хиландарски, История славеноболгарская, Никифоров препис от 1772 г. Подготвил за печат Б. Ст. Ангелов, С., 1961, стр. 10.

⁵ Литературен фронт, бр. 49, 6 дек. 1962.